

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Spelend, in gedachten verzonken

JAN VANDEPUTTE

Wenn er dich bei deinem Besuch sitzen läßt,
nennt man das eine *Therapie*.
Das heißt, du kannst ihm von Susi erzählen.

Wenn du dich auf seine Couch legen sollst,
nennt man das *Tiefenanalyse*.
Wenn du ihm jetzt von Susi erzählen willst
bezeignet er das als *Widerstand*.

(Armstrong 1976, p. 9-10)

In 1913 ontving Sándor Ferenczi een jongetje van vijf dat naar hem was verwezen door een bevriende collega. Het ventje had last van een fobie dat een haan hem in zijn piemel zou pikken. Ferenczi vroeg deze 'kleiner Hahnenmann' — zó zou hij het ventje later in een artikeltje noemen — wat er aan de hand was. Kleine Hanenman vertelde waar hij bang voor was en toen Ferenczi een en ander verder wilde verkennen liet het manneke duidelijk merken dat hij liever wou spelen dan praten. In het artikeltje schrijft Ferenczi: '[...] Die direkte psychoanalytische Untersuchung war also nicht möglich' (Ferenczi 1913, p.188). Ook Freud wist zich soms niet goed raad met de kinderanalyse. De overlevering zegt dat hij, op uitnodiging van dochter Anna, een werkboekje bracht aan haar kindercentrum in Wenen. Bij binnenkomst zag hij enkele kinderen aan een tafeltje hun boterhammetjes eten, en riep: 'Ah! Ich verstehe: Die Kinderanalyse ist eine Analyse Halb-Pension' (Lampl-de Groot 1980).

In 2006, bijna honderd jaar later, verscheen er een speciaal nummer van het *Zeitschrift für psychoanalytische Theorie und Praxis* dat helemaal gewijd was aan de actuele stand van zaken van de *kinderanalyse*. De titels en thema's van de bijdragen klinken bekend: Bestaat er wel zoiets als kinderanalyse en adolescentenanalyse? Is daar dan sprake van een overdrachtsneurose? Wat met de grondregel van de vrije associatie? Wat zijn de verschillen tussen psychoanalytische kindtherapie en kinderanalyse? En wat zijn de verschillen tussen een kinderanalyse en een volwassenenanalyse?

Over die vragen is natuurlijk al uitvoerig gediscussieerd en er zijn veel antwoorden denkbaar. Maar bij mijn lezing van al die bijdragen sluimerde — tussen de regels zichtbaar, en in gedachten hoorbaar — de vraag: *En waar is de divan?*

Nicole Vliegen geeft op die vraag een ontroerend en persoonlijk *begin* van een antwoord. De divan is in de eerste plaats verinnerlijkt als 'Tummelplatz' — speelplaats — voor en van het psychoanalytische werk. Haar stelling is: als er gespeeld is in de eigen analyse dan kan er gespeeld worden in het werk met kinderen, jeugdigen *en* volwassenen.

Vliegen houdt een intiem, kwetsbaar en dichterlijk betoog over de wijze waarop dat proces van verinnerlijking gebeurt. Haar beeld van bevroren kinderlijke conflicten onder een dikke defensieve sneeuwlaag zal ik niet licht vergeten.

Ze pleit in de *eerste plaats* voor een eigen analyse waarvan speelsheid een essentieel onderdeel is. Ze legt daarbij de nadruk op nabijheid, intimiteit, intuïtie en zorgvuldigheid in timing, invoegen en 'instappen'.

Ten *tweede* een analyse waarbij een ervaring centraal staat meedogenloos gebruik te kunnen en mogen maken van de analyticus, hem te kunnen verrassen, waarbij de analyticus zich niet verstoort achter defensieve professionaliteit. Ik hoorde een echo van Winnicotts 'the use of an object'.

Ten *derde* een analyse die je in contact brengt en in contact houdt met de eigen kinderlijke en adolescentaire conflicten, en met de motivatie om met die leeftijdsgroep te willen blijven werken met behoud van een zekere kwetsbaarheid en compassie.

In deze drie aspecten benadrukt Vliegen de gelijkenissen, de overeenkomsten. Ze schetst een vloeiende lijn van continuïteit tussen wat zich op de bank afspeelt met wat zich in een psychoanalytische behandeling met kinderen afspeelt. Het is me uit het hart gegrepen, haar verhaal opende weer deuren van herinnering en het is bijna niet denkbaar dat je zou kiezen om niet in analyse te gaan.

In haar laatste stelling — de vierde — noemt ze twee *verschillen*.

Het eerste verschil betreft het verschil in complexiteit en snelheid wanneer — al handelend — gedacht en gesproken moet worden in een *kindertherapie* versus de relatieve traagheid van sprekend handelen in een volwassenen-analyse.

Ik vermoed dat dit verschil eerder betrekking heeft op het *moeilijke*. Vliegen heeft gelijk: het is misschien wel een van de moeilijkste psychoanalytische beroepen. Het werk van psychoanalytisch kinderspsychotherapeuten is moeilijk, zeker als dat ook nog betekent dat het patiëntjes betreft die in hun innerlijke structuur al vroeg beschadigingen hebben opgelopen.

Het *tweede verschil* betreft de motivatie van de patiënt/analysant als motor van het eigen therapeutisch proces. Dat verschil illustreert Vliegen met aspecten van de bank: het «uit zicht» zijn en het «liggen», twee aspecten die — samen met de hoge frequentie — voor beide partijen mentale openheid en regressie kunnen bevorderen. Het maakt het beide partijen mogelijk om bij het onbewuste te rade te gaan.

Hiermee zijn we weer bij de divan. Niet de divan als fetisj — zó aantrekkelijk voor een kinderanalyticus die net als «de grote-mensen-analytici» echt analytisch werk wil doen — maar wel de divan als icoon, betekenisdrager en bevorderaar van vrije associatie, rêverie en verwoording.

Ik wil aan de hand van de vergelijking tussen kinderanalyse en volwassenenanalyse niet de verschillen maar enkele gelijkenissen benadrukken. Ik doe dat — paradoxaal misschien — aan de hand van de betekenis van de divan, dat vreemde object.

In de spreekkamer voor volwassenen is de bank (liggende positie en motorische begrenzing) een *vreemd* element dat een *vreemde* manier van denken mogelijk maakt. In de spel/spreekkamer voor kinderen is er ook sprake van een *vreemdheid*, niet omdat de motoriek stil ligt en begrensd is, maar in het tegenovergestelde, namelijk omdat er aan de motoriek *geen* grens wordt gesteld. Als kinderen gaan liggen is er eigenlijk iets mis. Liefst zetten ze hun lichamelijke in. Thuis en op school gebeurt dat ook, maar dan wordt dat gestuurd en ingeperkt. In de open ruimte van een kinderanalyse krijgt de motoriek letterlijk en figuurlijk, «vrij spel», de «vrije loop», soms tot verbazing en verwondering van kinderen die het «vreemde» ervan goed aanvoelen. Ze benaderen die ruime motorische mogelijkheid met eenzelfde behoedzaamheid, schoorvoetend, net zoals volwassenen dat met de divan kunnen doen.

Ook het spel in de spel/spreekkamer is geen gewoon spel, nee, het is in de regel eerder «vreemd spel». De regels zijn niet gewoon want het kind kan ze zelf maken. Die merkwaardige medespeler/tegenspeler/kideranalyticus speelt ook al op een rare manier, wel en niet mee, hij trekt zich soms terug, is in zijn motoriek minder opgewonden dan het kind soms zou willen.

Als het kind een tekening maakt roept de therapeut niet meteen: Wat mooi! Of: Ha, een beer! Hij is eerder zwijgzaam en een enkele keer vraagt hij om een toelichting. Soms speelt hij mee maar evenzoveel keren blijft hij als een sul een beetje op afstand en lijkt hij niet goed bij de les. Waar zit hij nu weer?! Oh! Daar, in dat hoekje! Vreemd! Waarom doet hij nu niet mee?!... en altijd maar willen praten!...

Marta Badoni (2005) beschrijft de valkuil van de grote bekoring en betovering die uitgaan van het materiaal dat kinderen in therapie of analyse brengen. De setting van een therapie vraagt soms snelheid en actie en onmiddellijke reactie. Vliemens voorbeeld van Lisa's woede over de verwarring tussen bloem en leeuw illustreert dit mooi. Badoni geeft aan hoeveel — relatief — makkelijker het is om tijdens een kinderaanalyse de tijd te nemen om uit te stappen, niet mee te doen, in gedachten verzonken, een tekening te bevragen, het verbale materiaal over de tekening te beluisteren als verwoording van beelden, en die verwoording op haar beurt te 'dromen', net zoals het verhaal over een droom, de manifeste droom, een aanzet is om het latente materiaal te verkennen en te ontrafelen. Woorden zijn daarbij een schamel voertuig, schamel, ja, maar het is het beste wat we op dat gebied te bieden hebben.

Zó is er geen verschil tussen een bankanalyse en een kinderaanalyse. Beide spelen zich af in een 'sprekkamer'. Tijdens het spreken wordt in het ene geval daarbij op een vreemde manier gelegen en in het andere geval wordt daarbij op een vreemde manier gespeeld.

Een enkel woord over de adolescentenanalyse. Wanneer gaan adolescenten eigenlijk op de bank? In de spel/sprekkamer staat soms een divan en dan zullen kinderen er zonder probleem op zitten spelen. Adolescenten kijken met groot wantrouwen naar het vreemde ding, mede omdat ze, in tegenstelling tot kinderen, een heimelijk-ambivalent verlangen hebben tot 'hangen' en 'liggen'. Even vijf minuten 'Woody Allen' spelen¹ op de bank is geen probleem, maar ik vermoed dat een jonge adolescent zich wel voor het hoofd kan slaan wanneer hij zich realiseert dat zijn stoere uitspraak 'speelgoed is voor kinderen' hem in een lastig parket brengt in het zicht van de divan. Bij gemis aan dat vermaledijde maar fysieke houvast van het kinderspeelgoed weet hij zich niet zo goed raad met de nieuwe uitdaging te vertellen wat hem zoal bezighoudt.

¶ Tot slot

Nicole Vliegen zegt het meerdere keren in haar bijdrage: het moeilijke van het werk met kinderen en jeugdigen is het afstemmen op de grote verscheidenheid in ontwikkelingstaken. Niet de divan als meubelstuk maar dat waarvoor hij staat, helpt om dat vreemde werk te blijven doen en zoals Nicole schrijft: 'Je dient soms met het zwaard in de hand te rekenen op je verworven openheid voor onbewuste en betekenisvolle uitingen en op je hard getrainde technieken.' Ferenczi zou het ermee eens geweest zijn.

Literatuur

- ARMSTRONG, L. (1976). *Freud für Kinder*. Giessen: Focus Verlag.
- BADONI, M. (2005). Der Rettungsschwimmer — Der psychoanalytische Prozess in der Kinderanalyse. *Zeitschrift für psychoanalytische Theorie und Praxis*, 20, 358-367.
- FERENCZI, S. (1913). Ein kleiner Hahnemann. In S. Ferenczi, *Bausteine zur Psychoanalyse* (p. 185-195). Leipzig/Wenen/Zürich: Internationaler psychoanalytischer Verlag 1927.
- LAMPL-DE GROOT, J. A. (1980). Gesprek met dr. J.A. Lampl-de Groot. Videoband, Bibliotheek Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse.

Noot

- 1 Met dank aan collega Jaap Ubbels.